

Sergiej Polechow

Instytut Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk, Moskwa

Kilka uwag historyka Wielkiego Księstwa Litewskiego do itinerarium Kazimierza Jagiellończyka

Grażyna Rutkowska:

***Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440—1492.*
Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2014, ss. 422, 8 s. map**

Długie panowanie Kazimierza Jagiellończyka stało się prawdziwą epoką w dziejach zarówno Królestwa Polskiego, jak i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Do tego faktu w znacznym stopniu przyczyniło się połączenie dwu tronów w rękach jednego władcy. Jeżeli chodzi o jego „spadek po ojcu”, Wielkie Księstwo Litewskie, to najpierw młodość monarchy i ruchy separatystyczne na peryferiach państwa, a później częsta nieobecność Kazimierza przyczyniły się do dalszego wzrostu poczucia własnej suwerenności wśród bojarstwa, zarówno litewskiego (choć, jak pokazał Rimvydas Petrauskas, korzenie tego zjawiska można odszukać jeszcze w epoce Witolda), jak i ziem ruskich (np. Połocka). Przekształcało się ono z „klasy rycerskiej” w „klasę ziemiańską”, by użyć określenia Henryka Łowmiańskiego¹. Natomiast w sferze polityki zagranicznej Kazimierz usiłował kontynuować politykę ekspansji litewskiej (o czym świadczą wyprawy na Moskwę, Twer lub próby wspierania Nowogrodu Wielkiego), ale już pod koniec jego panowania przewaga była zdecydowanie po stronie wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III (1462—1505), który po zajęciu Wielkiego Nowogrodu w 1478 roku rościł sobie pretensje do ruskich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego i spryt-

¹ H. Łowmiański: *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*. W: Tenże: *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań 1983, s. 365—454.

nie wykorzystywał sytuację na pograniczu litewsko-moskiewskim na swoją korzyść.

Itinerarium Kazimierza Jagiellończyka pozwala ocenić, w jaki sposób bieżące potrzeby polityczne i praktyka podróży władcy wzajemnie oddziaływały na siebie. Już współcześni zdawali sobie sprawę z sytuacji i, można powiedzieć, podejmowali próby refleksji nad nią. Tak np. pisarz kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego odnotował w dokumencie, słusznie datowanym przez autorkę, że wystawiono go „коли корол(ь) третее из Ляхов приехал”². Rzeczywiście, to był trzeci przyjazd Kazimierza do Wielkiego Księstwa po koronacji na króla polskiego³. Trzy lata później zaś, 6 sierpnia 1453 roku, mistrz inflancki pisał do wielkiego mistrza Ludwiga von Ehrlichshausen, że „Unsir herre der koning von Polan eylete sere awß Littowen ken Polan”⁴. Przy tym itinerarium zachowuje tradycyjną funkcję, ponieważ umożliwia datację dokumentów władcy⁵.

Odtworzenie itinerarium Kazimierza Jagiellończyka nie jest łatwym zadaniem, a jego historia ma już obszerną dokumentację. We *Wstępie* do omawianego wydawnictwa autorka powołuje się na badania uczonych polskich — Fryderyka Papée, Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, Rafała Jaworskiego, Piotra Węcowskiego (s. 42). Należy jednak tę listę uzupełnić o nazwisko historyka litewskiego Konstantinasa Jablonskisa (1892—1960), który już przed 1945 rokiem zbierał na podstawie edycji źródłowych dane o miejscach pobytu Kazimierza Jagiellończyka⁶. Jednak najbardziej szczegółowym, przydatnym oraz znanym wśród historyków Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego sąsiadów studium jak dotąd okazała się praca I. Sułkowskiej-Kurasiowej „Itinerarium

² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440—1498). Užrašymų knyga 3*. Par. L. Anužytė, A. Baliulis. Vilnius 1998, s. 28. Tu i dalej w cytatach ze źródeł ruskich litery napisane nad wierszem podają kursywą, opuszczone — w nawiasach okrągłych, miejsca uszkodzone — w nawiasach kwadratowych.

³ Niestety, autorka nie zwróciła uwagi na to ciekawe świadectwo, a cytat podała po rozważaniach o dacie dokumentu, dopiero na końcu przypisu, w skróconym wyglądzie: „w dok. wpisano *koli korol [...] iz Ljachov priechał*” (s. 99, przyp. 290).

⁴ Data pisma: „Geben czur Newenmole am montag(e) nach sunte Dominici anno etc. LIIIo” (BCzart, rkps 403, s. 934). Chodzi o przyjazd Kazimierza z Litwy na zjazd parczewski, który odbył się na początku czerwca 1453 r. (s. 119).

⁵ Np. dzięki itinerarium Kazimierza Jagiellończyka staje się oczywiste, że na 1451 r. należy datować jego list wystawiony 21 sierpnia w Przemyślu, który O. Lickiewicz wydał pod błędną datą 1466. Zob. А.У. Ліцкевіч: *Старабеларускія граматы XV ст. з Архіўу Галоўнага Акт Давных у Варшаве*. В: *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 11. Мінск 2009, s. 6—41, tu nr 14, s. 26—27. Za rzeczywistą datą przemawia tytuł Kazimierza (król polski, wielki książę litewski, ruski i żmudzki, co wskazuje na czas przed 1454 r.), natomiast 21 sierpnia 1466 r. władca przebywał nie w Przemyślu, jak tego chce wydawca białoruski, lecz w Bydgoszczy (s. 209).

⁶ Odpowiednie materiały zachowały się w jego zespole, zob. Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (dalej: LMAVB RS), F 256—1110, 1113.

Kazimierza Jagiellończyka (stan przygotowania)”, opublikowana w tłumaczeniu rosyjskim⁷. Trudno więc uniknąć porównania tych dwóch wydawnictw. Nasuwa się tutaj pytanie: co nowego przynosi omawiana książka? Porównanie takie niewątpliwie świadczy na korzyść recenzowanej publikacji. Pewne wady pracy I. Sułkowskiej-Kurasiowej wynikają nie tylko z niedoskonałości merytorycznej⁸, ale już z tego, że wersja ogłoszona drukiem stanowi niewątpliwie tłumaczenie pierwotnego polskiego tekstu na rosyjski, o czym świadczą dziwne albo wręcz błędne formy niektórych nazw (np. Włodzimierz Wołyński pod rokiem 1487 oddano jako *Влодзимеж* zamiast *Владимир*, zaś Łosice koło Łukowa — jako *Лосице* zamiast formy źródłowej *Лосичи*) i pomyłki charakterystyczne dla oddania tekstu pisanego w druku (np. *hur* zamiast *heer*)⁹. Ponadto widać, że I. Sułkowska-Kurasiowa nie poddawała zapisek Metryki Litewskiej systematycznej i wszechstronnej analizie w celu rozwiązania ich dat, co z kolei uczyniła G. Rutkowska (o czym trochę dalej).

Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka... otwiera serię „Itineraria Jagiellonów” — zainspirowaną przez wybitnych badaczy systemu władzy w średniowiecznej Polsce Antoniego Gąsiorowskiego i niestety nieżyjącą już Izabelę Skierską. Solidna książka składa się ze wstępnych artykułów oraz z wykazu skrótów, wykazu miejsc i dat pobytu władcy — nie tylko jako króla polskiego, jak można byłoby wnosić z tytułu, ale też już jako wielkiego księcia — indeksu miejscowości, pięciu dodatków poświęconych dokumentom, których z różnych przyczyn nie uwzględniono w itinerarium, oraz ze streszczeń w językach angielskim i niemieckim, a także z map.

Na początku zostały omówione zasady, według których autorka odtwarza i prezentuje itinerarium Kazimierza. Badaczka trzyma się schematu autorstwa A. Gąsiorowskiego, który wprowadził go na stałe do literatury polskiej: w układzie rocznym każdy wpis zaczyna się od wskazania miejsca pobytu władcy, następują daty ramowe i dopiero potem zostają objaśnione poszczególne daty. Moim zdaniem ten układ nieco utrudnia korzystanie z itinerarium, zwłaszcza szybką orientację w nim. Znacznie bardziej przejrzysty wydaje mi się system układu itinerariów przyjęty w publikacjach niemieckich lub we wspomnianej (nieogłoszonej drukiem) rozprawie doktorskiej R. Jaworskiego, gdzie w formie tabelarycznej na początku znajduje się data (co jest całkiem logiczne, biorąc

⁷ И. Сулковска-Курасёва: *Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки)*. В: *Исследования по истории Литовской метрики*. Вып. 2. Москва 1989, s. 264—335. We *Wstępie* (s. 42) znajduje się stwierdzenie, że do publikacji moskiewskiej doszło bez zgody I. Sułkowskiej-Kurasiowej, jak ona sama napisała na łamach „Studiów Źródłoznawczych”. Jednak Pani Profesor Anna L. Choroszkiewicz w rozmowie ze mną tego nie potwierdziła.

⁸ O tym szczegółowo, przywołując wiele przykładów, pisał Piotr Węcowski (*Itineraria Jagiellonów*. St. Źr. 2000, T. 37, s. 153—159, 162—163).

⁹ И. Сулковска-Курасёва: *Итинерарий Казимира Ягеллона...*, s. 289, 325, 329 (odpowiednio lata: 1458, 1487, 1490).

pod uwagę chronologiczny układ), dalej miejsca pobytu i podstawy źródłowe do każdej z dat lub okresów.

Zapoznanie się z itinerarium pokazuje, że — przy zachowaniu ogólnego obrazu podróży Kazimierza Jagiellończyka — znacznie rozszerzona została jego baza źródłowa. Autorka podaje źródło dla każdego dnia pobytu władcy w tej czy innej miejscowości, przy czym stara się wskazywać miejsce przechowywania oryginału i różne edycje. Jeżeli data budzi wątpliwości, jej rozwiązanie zostaje objaśnione w przypisie. To szczególnie ważne w przypadku dat przytoczonych z wpisów Metryki Litewskiej, ponieważ pozwoliło na pewniejsze rozwiązanie większości dat, które I. Sułkowska-Kurasiowa podawała w nawiasach kwadratowych jako niepewne. Jednocześnie G. Rutkowska uwzględniła ostatnio wydane spisy urzędników i personelu kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ponadto, autorce udało się ustalić wiele nowych dat pobytu Kazimierza Jagiellończyka w niektórych miejscowościach, zarówno polskich, jak i litewskich (i przy tym uzupełnić listę tych miejscowości), czasami nieco zmienić ich sekwencję oraz wyeliminować daty błędne. To ostatnie jest nie mniej ważne, ponieważ błędy w itinerarium mogą utrwalić się w literaturze i prowadzić do błędnych wniosków w sprawie podróży władcy.

Oceniając dokonania G. Rutkowskiej na ogół pozytywnie, można wysunąć kilka zastrzeżeń. Chociaż autorka przywołuje edycje oraz rozprawy białoruskie i litewskie, widać, że znacznie lepiej orientuje się w literaturze i archiwaliach polskich. Podczas gdy np. stale odwołuje się do niedrukowanego doktoratu Rafała Jaworskiego, to poza jej uwagę pozostała bardzo cenna praca historyka litewskiego Eugenijusa Saviščevasa o chronologii wpisów „Księgi nadań Kazimierza” — najstarszej księgi Metryki Litewskiej, choć tekst ten jest dostępny w Internecie¹⁰. Można wskazać też inne publikacje, które zostały przez autorkę pominięte, chociaż są dobrze znane lituanistom i chętnie przez nich wykorzystywane. Część z nich wyliczam dalej, pod odpowiednimi datami, natomiast tutaj warto wspomnieć o edycjach historyków białoruskich: Olega Lickiewicza¹¹ i Aleksandra Kazakowa¹², które znacznie ułatwią uczonym spoza Polski korzystanie z kilku dokumentów ruskich przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych.

¹⁰ E. Saviščevas: *Suvaldyti chaosą: Bandydas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteiktų knygą*. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 1. Vilnius 2008, s. 115—173.

¹¹ А.У. Ліцкевіч: *Старабеларускія граматы...*, s. 6—41.

¹² А.У. Казакоў: *Невядомае даканчанне караля польскага і вялікага князя літоўскага Казіміра і князя Навасільскага і Адоеўскага Міхаіла Іванавіча 1481 г.* В: *Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Вып. 3. Мінск 2010, s. 291—300. Edycja aktu hołdowniczego księcia nowosilsko-odziejewskiego Michała Iwanowicza wobec Kazimierza z 26 stycznia 1481 r., Wilno (hołd składano niewątpliwie w jego obecności, dokument wspomniany na s. 294 *Itinerarium...*).

Nieco niedokładna jest informacja o Metryce Litewskiej zawarta w omawianym wydawnictwie. Przykładowo, wręcz błędne jest stwierdzenie, że księgi Metryki Litewskiej zachowały się od 1380 roku (s. 8). Jest to bowiem najstarsza data z dokumentów wpisanych do inwentarza akt przechowywanych pod koniec XVI wieku w archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego, który stanowi 1. i 2. księgę Metryki, i dlatego została przyjęta jako jedna z dat ramowych w podtytułach ksiąg z serii „Lietuvos metrika”. Jednak data dokumentu opatrzonego tą datą — nadania przez Witolda wsi Szereszewo dla Nasuty Szemparka — jest mylona¹³, o czym już pisano w literaturze¹⁴. Stwierdzenie o zachowaniu się ksiąg Metryki Litewskiej pozostaje w sprzeczności z następnym — i słusznym — że księgi te były „systematycznie prowadzone od drugiej połowy XV w.” (s. 8). Wydania dokumentów Metryki Litewskiej przed 1993 rokiem nazywa Rutkowska „zbiorem fragmentów Metryki, dobieranym do poszczególnych publikacji na podstawie różnych kryteriów i z reguły bez aparatu krytycznego” (s. 44), ale odnosi to również do edycji w 27. tomie „Русской исторической библиотеки” z 1910 roku. Tymczasem ta ostatnia była wydana na dosyć wysokim, jak na swoje czasy, poziomie, zawierała bowiem 3. i 4. księgę Metryki w całości oraz pierwszą połowę 5. księgi. Ta edycja jest nadal często wykorzystywana przez badaczy, więc jej wskazanie przy odpowiednich wpisach ułatwiłoby zadanie czytelnikom *Itinerarium...*, a przy tym również nie powiększyłoby objętości książki. Warto dodać, że teraz nad wydaniem ksiąg Metryki Litewskiej pracuje nie tylko Instytut Historii Litwy (nienależący już zresztą do Akademii Nauk Litwy, do której przypisuje go autorka na s. 44), lecz także Uniwersytet Wileński oraz instytucje naukowe Białorusi, Ukrainy i Rosji.

We *Wstępie* zwraca uwagę brak krótkiego omówienia całości wyjazdów Kazimierza Jagiellończyka, które umieścili w swoich pracach zarówno I. Sułkowska-Kurasiowa, jak i P. Węcowski¹⁵. Takie omówienie byłoby o tyle przydatne, że ułatwiłoby orientację w peregrynacjach władcy w ciągu półwiecza i pokazałoby, w jaki sposób doszło do załamania systemu regularnych podróży oraz jak odbywało się przejście na system rezydencjonalnych rządów.

W kwestii miejsc pobytu władcy na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego należy zauważyć, że najlepiej udokumentowane są jego pobyty na Litwie właściwej, gdzie spędzał najwięcej czasu, głównie w Wilnie i Trokach. Mniej świadectw dotyczy ziem ruskich — przede wszystkim wschodnich: Połocka, Witebska i Smoleńska. Autorka głównie powołuje się na Długosza, ale w tej

¹³ *Lietuvos metrika. Knyga Nr. 1 (1380—1584). Užrašymų knyga I.* Par. A. Baliulis, R. Firkovičius. Vilnius 1998, nr 368, s. 83.

¹⁴ *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1386—1430.* Wyd. J. Ochmański. Warszawa—Poznań 1986, nr 75, s. 75—76.

¹⁵ И. Сулковска-Курасёва: *Итинерарий Казимира Ягеллона...*, s. 265—268; P. Węcowski: *Itineraria Jagiellonów...*, s. 153.

sytuacji nabierają znaczenia takie świadectwa, które pozwalają na uściślenie informacji kanonika krakowskiego — np. w pskowskim III latopisie pod 1470 rokiem (zob. dalej) lub w rachunkach miasta Rygi pod rokiem 1451 i 1470 (choć czas pobytu Kazimierza w Połocku na podstawie tych wpisów można określić jedynie w przybliżeniu, ponieważ nie mają one dokładnych dat¹⁶). Czasami można wskazać nieuwzględnione oryginały dokumentów Kazimierza Jagiellończyka, chociaż autorka faktycznie kontynuowała pracę A. Gąsiorowskiego, który opracował itinerarium Władysława II Jagiełły jako „bardzo uproszczone repertorium dokumentów” władcy¹⁷ (por. s. 48). Zdumiewa, że nie wszystkie informacje przydatne do odtworzenia itinerarium (datacji wpisów) zostały wykorzystane, takie jak np. już przywołana wzmianka o przyjeździe Kazimierza z Polski na Litwę „po raz trzeci” w 1450 roku. Pożyteczne byłoby też wykorzystanie źródeł archiwalnych spoza Polski, ale nie cytowanych „z drugiej ręki”, tylko z oryginałów lub ich kopii — zwłaszcza że obecnie nie ma już przeszkód politycznych (typu żelazna kurtyna) w dostępie do archiwów, wiele ze źródeł zostało zdigitalizowanych, a kopie łatwo dziś zamówić i otrzymać drogą elektroniczną (mam tu na myśli przede wszystkim archiwa litewskie i niemieckie)¹⁸.

Informacje przywoływane przez autorkę nie zawsze są dokładne. Otóż np. książę kijowski Olekto zmarł nie w 1454 roku (s. 119, przyp. 457 oraz przyp. 491), lecz w następnym, ponieważ jeszcze 1 lutego 1455 roku wystawił dokument, którym nadał ziemie swemu bojarowi Olechnie Sochnowiczowi (albo Juchnowiczowi?), znany historiografii i opublikowany (datacja na podstawie 3. indykcji)¹⁹. Przytaczanie z kolei niektórych danych wydaje się przedwczesne ze względu na brak specjalnych studiów źródłoznawczych (choć przypomnienie takich pozycji może być pożyteczne, gdyż może doprowadzić do powstania takich studiów). Przykładowo, Rutkowska podaje (s. 295, przyp. 1694) wiadomość o ścięciu spiskowców występujących przeciwko Kazimierzowi 30 sierpnia 1481 roku w Wilnie na podstawie rękopisu Biblioteki Książąt Czartoryskich nr 1662. Aczkolwiek źródło, o które chodzi, *Fragmentum de*

¹⁶ *Kämmerei-Register der Stadt Riga 1348—1361 und 1405—1474*. Bearb. von A. von Bulmerincq. Bd. 1: *Die Kämmerei-Register*. Leipzig 1909, s. 247, 316, 317.

¹⁷ A. Gąsiorowski: *Itinerarium króla Władysława Jagiełły*. Warszawa 2015, s. 32—33.

¹⁸ Wykaz dokumentów pominiętych w *Itinerarium*... umieszczam dalej, w sekwencji chronologicznej. Chodzi np. o list Kazimierza Jagiellończyka do wielkiego mistrza zakonu niemieckiego z 25 lipca 1449 r. z opowiadaniem o wyprawie na wschód Rusi litewskiej (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv 9999, por. s. 88). Przy okazji zaznaczę, że Nowogród Siewierski został tutaj błędnie nazwany „Nowogrodem Wielkim”. To ostatnie określenie odnosiło się do Nowogrodu nad Wołchowem.

¹⁹ А.В. Стороженко: *Очерки переяславской старины. Исследования, документы и заметки*. Киев 1900, s. 79—80 (o datacji na podstawie 3. indykcji: tamże, s. 73—75). Por. П.Г. Клепатский: *Очерки по истории Киевской земли*. Т. 1: *Литовский период*. Одесса 1912, s. 55.

supplicio ducum Slucensium..., zostało opublikowane przez Stephena C. Rowella jako dodatek do jego artykułu litewskiego²⁰, to nie poddano go jeszcze wszechstronnej analizie, ale zwraca uwagę fakt, że znajduje się ono w znacznie późniejszym rękopisie i zawiera szczegóły, które świadczą o jego późnym powstaniu, np. o układach książąt ruskich z hospodarami Litwy²¹. Oczywiście, to nie wyklucza, że jakieś informacje zostały przejęte przez jego autora z wcześniejszego, wiarygodnego źródła, jednak sprawa zasługuje na specjalną analizę.

Nieporozumieniem jest rozwiązanie ruskiego *Безпечье* (tradycyjna nazwa Brześcia Litewskiego, zwanego w średniowieczu też Ruskim) jako „Birsztany” (s. 387, 393). Korzystanie z *Itinerarium...* ułatwiłoby podanie w indeksie geograficznym dzisiejszych nazw miejscowości w językach narodowych państw, na terenach których one leżą.

Reasumując, należy podkreślić, że *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka...* jest niewątpliwie krokiem naprzód w badaniach nad epoką jagiellońską i już przydaje się do najrozmaitszych analiz dziejów regionu. Oczywiście, jak każde *itinerarium*, będzie jeszcze dopełniane i korygowane, w tym dzięki odnalezieniu nowych źródeł (takich znalezisk można spodziewać się m.in. wśród wpisów w późniejszych księgach grodzkich i ziemskich Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego), ale przy tym powinno służyć badaczom jako punkt wyjścia.

Na koniec tych uwag pozwolę sobie przytoczyć kilka pozycji pominiętych w *Itinerarium...* Ponadto zdecydowałem się opublikować streszczenie nieznanego wcześniej listu panów litewskich do władz zakonu niemieckiego, które zachowało się w inwentarzu archiwum wielkich mistrzów (opisał go niedawno w szczegółowy sposób Krzysztof Kwiatkowski²²). Ta epistoła uzupełnia znany zestaw analogicznych listów, które zachowały się w oryginałach, a w danym przypadku jest ciekawa o tyle, że w sposób pośredni świadczy o podróżach króla po posiadanych przez niego ziemiach — wynika z niej, że wkrótce po przyjęciu hołdu książąt odojewskich (21 kwietnia 1459 roku) władca opuścił Litwę i udał się do Polski.

²⁰ S.C. Rowell: *Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais*. In: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius 1997, s. 45–74, tu Aneks 7, s. 71–72. Przywołał też odpis tego źródła przechowywany obecnie w zbiorach wileńskich (LMAVB RS, F 17–27, k. 161v–162).

²¹ Zob. P.A. Беспалов, С.В. Полехов: *История литовско-новосильских договоров 1427–1491 годов и литовско-воротыньские грамоты 1483 и 1488 годов* (w druku).

²² K. Kwiatkowski: *Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411 (Teil I)*. Zap. Hist. 2010, T. 75, z. 4, s. 67–112. Por. też С.В. Полехов: *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*. Москва 2015, s. 60 (tamże w Aneksie I edycja niektórych streszczeń z tego rękopisu).

1440

4 IX Grodno (Российский государственный архив древних актов (dalej: РГАДА), ф. 389, оп. 1, ед. хр. 21, л. 110)²³. Dokument nie posiada daty rocznej ani indykcji, ale udział Piotra Montygierdowicza i Piotra Lelusza w jego przygotowaniu wskazuje na niedługi czas po zamordowaniu Zygmunta Kiejstutowicza i wyniesieniu Kazimierza Jagiellończyka na tron litewski. Z taką datą wykorzystał go również Rimvydas Petrauskas na podstawie siedemnastowiecznego odpisu.

1442

17 VI Wilno (LMAVB RS, F 256—3528, nr 6).

1444

29 II Troki (E. Saviščevas: *Suvaldyti chaosą: Bandydas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą*. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 1. Vilnius 2008, s. 171).

1445

16 IX Wilno (Архив Санкт-Петербургского Института истории Российской академии наук, колл. 114, ед. хр. IV/2 — przywilej na prawo magdeburskie dla Suraża).

1447

14 I Wilno (K. Jablonskis: *Archyvinės smulkmenos*. In: *Praeitis*. T. 2. Kaunas 1933, s. 407—409, VI. Kazimiero raštas bajorui Jočiui — akt, którym wielki książę na prośbę biskupa wileńskiego Macieja i dzięki świadectwu Piotra Montygierdowicza stwierdzał, że niejaki Joczysz jest bojarem). Tymczasem *Itinerarium...* zaczyna poczet dokumentów Kazimierza z tego roku od 5 II (s. 70).

2 V Wilno (oryginał: Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, f. 8, apr. 3, caps. C, nr 27. Ostatnia publikacja ze szczegółowym opisem: *Полоцкие грамоты XIII—начала XVI века*. Подг. А.Л. Хорошкевич (отв. ред.), С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпин. Т. 1. Москва 2015, nr 120; tu też wskazane wcześniejsze edycje). Chociaż układ Kazimierza z Rygą w sprawie jej handlu z Połockiem zachował się w oryginale, autorka za sprawozdaniem Michała Kuleckiego podaje sygnaturę jego szesnastowiecznego odpisu wykonanego przez notariusza ryckiego Marka Burmeistera²⁴.

1448/1449

Pod 31 VIII 1448 roku umieszczono przymierze Kazimierza z wielkim księciem moskiewskim Wasylem II Ślepym. Choć indykcja 12. i rok od stworzenia świata wskazują na 31 VIII 1449 roku, datacja została przesunięta o rok wcześniej z powołaniem

²³ Za pomoc w pracy z tym dokumentem serdecznie dziękuję Panom Doktorom Tomaszowi Jaszczółtowi z Warszawy i Artūrasowi Dubonisowi z Wilna (ten ostatni przygotowuje 21. księgę Metryki Litewskiej do druku).

²⁴ Za informację o tym serdecznie dziękuję badaczce archiwum miasta Rygi, Pani Doktor Madlenie Mahling z Berlina.

na Ludwika Kolankowskiego. Jednak już Oskar Halecki obalił ten domysł, ponieważ nie ma na jego potwierdzenie wystarczających podstaw źródłowych²⁵.

1450

3 X Wilno (3 царкоўных архіваў XIV—XVI ст. I. Прывілеі польска-літоўскіх манархаў з Евангелляў Лаўрышаўскага манастыра (XIV—XVI ст.). В: Беларуская даўніна. Вып. 1. Мінск 2014, s. 128—129; oryginał: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (dalej: НГАБ), ф. 147, воп. 2, спр. 175, арк. 1261).

1455

10 V Łuków (НГАБ, ф. 1759, оп. 2, ед. хр. 6, л. 150)²⁶.

1461

21 III Grodno (oryginał: НГАБ, ф. 147, воп. 2, спр. 175, арк. 1264). Dokument został opublikowany z datą 21 V 1461 roku: 3 царкоўных архіваў XIV—XVI ст. I. Прывілеі польска-літоўскіх манархаў..., s. 128—129. Jednak w tym dniu władca przyjechał do Sandomierza (s. 180), a data w oryginale brzmi: „[П(и)с]а[н] оу Городнѣ март(а) 21 индик(т) 9”.

1465

12 III Wilno (НГАБ, ф. 1759, воп. 2, адз. зах. 32, арк. 73 адв.).

1468

29 II Wilno (И.П. Старостина: Судебник Казимира 1468 г. В: Древнейшие государства на территории СССР. 1988—1989. Москва 1991, s. 334—340 — najdoskonalsza edycja *Sudiebnika Kazimierza* na podstawie trzech odpisów; w *Itinerarium*... literówka — błędnie 29 III).

1469

13 VIII Stepań (*Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*. Кніга 30. Падрыхт. В.С. Мянжынскі. Мінск 2008, № 151, s. 222—223). *Itinerarium*... podaje, że 1 VIII tego roku Kazimierz był w Łucku, natomiast ok. 18 VIII — na Litwie, zaś w dniach 8—14 IX — już w Grodnie (s. 225). Jednak z dokumentu wystawionego 13 VIII dowiadujemy się, że w tym dniu Kazimierz przebywał w Stepaniu na Wołyniu. Wydawca przyjął datę dzienną za indykację, co spowodowało błędną datację na rok 1480 (por. rozważania na s. 396 omawianej publikacji). Rzeczywistą datę roczną ustalił już O. Halecki w cennym studium o Wołyniu w XV wieku²⁷, a ostatnio do tego

²⁵ O. Halecki: *Idea jagiellońska*. Kw. Hist. 1937, R. 51, z. 1—2, s. 502, przyp. 1.

²⁶ Za wskazanie tego i innych dokumentów ze wspomnianego zespołu Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku serdecznie dziękuję Panu Doktorowi Tomaszowi Jaszczółtowi.

²⁷ O. Halecki: *Ostatnie lata Świdrygielły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*. Kraków 1915, s. 278—279; por. L. Karalius, rec.: *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30: (1480—1546). Кніга запісаў № 30 (копія канца XVI ст.)*... «Lietuvos Metrikos naujienos» 2009, nr 10 (2007/2008), s. 17.

tematu wróciło kilku badaczy z Ukrainy i Litwy²⁸. Taka datacja skłania do przypuszczenia, że ok. 18 VIII Kazimierz nie dotarł jeszcze na Litwę właściwą, lecz zarówno Długosz, jak i mieszkańcy Połocka w swoim liście do władz miasta Rygi²⁹ mieli na myśli Wielkie Księstwo Litewskie w opozycji do Korony Polskiej.

1470

24 I Połock (*Псковские летописи*. Подг. А.Н. Насонов. Вып. 2. Москва 1955, s. 169). *Itinerarium...* podaje jedynie ogólne informacje o pobycie Kazimierza w Połocku, Witebsku i Smoleńsku między I a III tego roku, z powołaniem na relację Jana Długosza (s. 227). Jednak z pskowskiego III latopisu dowiadujemy się o poselstwie Pskowicinów do Kazimierza, które przybyło do niego do Połocka 24 I tego roku. Źródło podaje, że Kazimierz przed tą wizytą był w Połocku 21 lat wcześniej (inaczej niż Długosz, który pisze o 16 latach — w obu przypadkach niezgodnie z prawdą), a czas jego pobytu w tym mieście określa na jeden tydzień (jednak nie podaje czasu przybycia).

1475

8 V Troki (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 583, л. 7). Na datę roczną wskazuje indykacja 8. i wzmianki o Michale Kieżgajłowiczu, wojewodzie wileńskim i kanclerzem, oraz o Iwanie Chodkiewicz i Janie Kuczuku, namiestnikach witebskim i lidzkim.

24 V Grodno (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 583, л. 16—16a). Na datę roczną wskazują indykacja 8. oraz zgodność z *Itinerarium...*

Wiadomości te nieco wypełniają lukę między 22 IV a 24 V, a zarazem usuwają wątpliwość co do pobytu Kazimierza w Grodnie już w tym ostatnim dniu (s. 263).

1477

12—16 II Troki (*Барбаро и Контарини о России*. Подг. Е.Ч. Скржинская. Ленинград 1971, § 36—38, s. 206—207, 232—234). Sprawozdanie posła weneckiego na temat przyjęcia u króla.

24 III Grodno (*Полоцкие грамоты XIII—начала XVI в.* Т. 1..., nr 222). Poprawne odczytanie daty listu Kazimierza do władz miasta Rygi: „Gegeben zcu Garthen am obende Annunciacionis Marie” (zamiast niemożliwego „Assumptacionis” w starym wydaniu *Połockich gramot*), w połączeniu z analizą treści listu i danymi o podróżach władcy, jednoznacznie wskazuje na 1477 rok jako czas napisania. Szerzej zob. *Полоцкие грамоты XIII—начала XVI в.* Подг. А.Л. Хорошкевич (отв. ред.), С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, Е.Р. Скварц, А.Г. Тюльпин. Т. 2. Москва 2015, s. 166.

²⁸ Zob. specjalny artykuł: L. Karalius: *Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469—1547 m.* In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 4. Vilnius 2012, s. 63—91 (tu na s. 69 też bibliografia).

²⁹ Najnowsza edycja: *Полоцкие грамоты XIII—начала XVI в.* Подг. А.Л. Хорошкевич (отв. ред.), С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, Е.Р. Скварц, А.Г. Тюльпин. Т. 1. Москва 2015, nr 189.

6 V Lublin (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 583, л. 10). Na datę roczną wskazują indykcja 10. i wzmianka o osobach — wojewodzie wileńskim Olechnie Sudymuntowiczu, namiestniku witebskim, podczaszym Iwanu Chodkiewicz, namiestniku połockim Bogdanie Andrzejewiczu (Sakowiczu), namiestniku lidzkim Janie Kuczuku (trzej ostatni nazwani też marszałkami hospodarskimi).

1483

31 V Wilno (НГАБ, ф. 1759, воп. 2, спр. 10, арк. 330).

24—27 VII Troki (S.C. Rowell: *Trumpos akimirkos iš Kazimiero Jogailaičio dvaro: neeilinė kasdienybė tarnauja valstybei*. In: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2004 metai. T. 1. Vilnius 2005, s. 51—55).

1486

21 III Wilno (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 583, л. 40). Na datę roczną wskazują indykcja 4. oraz wzmianka o żonie (wdowie) wojewody trockiego Marcina Gasztołdowicza.

1488

16 III Wilno (Отдел рукописей Российской государственной библиотеки, ф. 191, ед. хр. 102). Akt hołdowniczy z miasta Kozielska kniazia worotyńskiego Dymitra Fedorowicza wobec Kazimierza (hołd składano niewątpliwie w obecności monarchy)³⁰.

22 III Grodno (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 583, л. 8). Na datę roczną wskazują indykcja 6. i wzmianka o Olechnie Sudymuntowiczu, wojewodzie wileńskim. W *Itinerarium...* luka między 17 a 30 III (s. 335—336).

1490

18 VIII Kraków (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. X, akta niesygnowane, sygn. 1664, dawniej 890). Na datę roczną wskazuje indykcja 8. w połączeniu ze wzmianką o staroście łuckim, marszałku ziemi wołyńskiej i staroście włodzimierskim Piotrze Janowiczu Montygierdowiczu³¹ oraz Andrzeju i Fiodorze, synach kniazia Michała Wasylewicza Czartoryskiego, który zmarł między 1479 a 1489 rokiem³².

³⁰ Edycja dokumentu znajduje się w druku: P.A. Беспалов, С.В. Полехов: *История литовско-новосильских договоров 1427—1491 годов и литовско-воротынские грамоты 1483 и 1488 годов...*, приложение 2; tamże w aneksie 1 nowa edycja układu książąt nowosilsko-odojewskich z Kazimierzem z 10 kwietnia 1481 r., którego zniszczony oryginał zbadano promieniami ultrafioletowymi.

³¹ Poświadczony na tych urządach w latach 1486—1489 (R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje — XV a. Sudėtis — struktūra — valdžia*. Vilnius 2003, s. 317).

³² J. Wolff: *Kniazowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku*. Warszawa 1895, s. 23.

1459 IV 24. — Panowie rada Wielkiego Księstwa Litewskiego piszą do [wielkiego mistrza] zakonu niemieckiego o zatrzymaniu kupców z Wielkiego Księstwa i ich towarów na terenie państwa zakonnego

LMAVB RS. F 15—73. L. 140 v (p. 280). Papier. Streszczenie z XVI wieku.

Anno 1459. Dinstagk noch Görgi schreiben nochfolgende Lytawische hern, nemlich Nicolauß bischof zu^{a)}33, Sudiwoy herr und haubtman zu^{b)} Cawen³⁴, Michel Kezmgal woywode und haubtman zur Wille³⁵, Andrusko Sakowycz haubtman und woywode zu Tracken³⁶, Petrasch Montigerdowicz landtmarschalck deß Großfürstenthumb und haubtman zu Ploczko³⁷, Rodwil Ostick haubtman zu Wßpoll^{c)} Pyenam³⁸, Olecho^{a)} haubtman zu Neuegartenn³⁹, Iwasky^{d)} Wesowicz haubtman zu Smolenske⁴⁰, Rimostkett haubtman zu Briske⁴¹, undt^{e)} Iwasko Goyczewicz haubtman zu Witewsko⁴² an den homeister, nochdem s. g. mit dem konige von Polen einen beifride gemacht biß

³³ Mikołaj Dzierżkowicz z Solecznik, biskup wileński (1453—1467) (V. Ališauskas, T. Jaszczołt, L. Jovaiša, M. Paknys: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV—XVI a.* Vilnius 2009, № 1388, s. 248—249).

³⁴ Sudywój Wolimuntowicz, namiestnik kowieński (1431, 1447—1459), smoleński (1445), kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego (1441), kasztelan trocki (1451—1459), zm. w 1459 r. (R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, s. 299, 315).

³⁵ Michał Kieżgajłowicz, kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego (1444—1476), namiestnik smoleński (1451—1458), wojewoda wileński (1459—1476), zm. w 1476 r. (tamże, s. 251, 324; *Полоцкие грамоты XIII—начала XVI в.* Подг. А.Л. Хорошкевич (отв. ред.), С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпин. Т. 2. Москва 2015, s. 117).

³⁶ Andrzej Sakowicz, namiestnik dubiński (1434—1435), smoleński (1440), połocki (1444—1458), miadzielski (za Kazimierza, daty bliżej nieznane), wojewoda trocki (1459—1465), hetman najwyższy Wielkiego Księstwa Litewskiego (1455) (R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, s. 287—288, 322).

³⁷ Pietrasz (Piotr) Montygierdowicz, starosta podolski (ok. 1424—1426), marszałek dworny (1422/1423), ziemski (1434—1459), namiestnik nowogródzki (1430—1432, 1445—1456), kopylski (1435), połocki (1459) (tamże, s. 260—261).

³⁸ Mikołaj Radziwiłł Ościkowicz, marszałek hospodarski (1420—1429, 1440—1452) i ziemski (1433—1434, 1463—1474), namiestnik uszpolski i pieniański (1442—1477), wojewoda trocki (1466—1477), kasztelan wileński (1475—1477), zm. w 1477 r. (tamże, s. 215—216).

³⁹ Olechno Dowojnowicz, namiestnik lidzki (1434—1435), brzeski (1452) i nowogródzki (1459), kasztelan trocki (1459), zm. między 1460 a 1464 r. (tamże, s. 229, 319).

⁴⁰ Iwaszko (Jan) Wiazewicz, marszałek hospodarski (1452—1470), namiestnik brasławski (1452), smoleński (1459—1472), wojewoda trocki (ok. 1465), zm. przed 30 maja 1482 r. (tamże, s. 306—307, 321).

⁴¹ Jan Rymowid Jagintowicz, namiestnik lidzki (1447) i brzeski (1459), zm. po 29 czerwca 1460 r. (tamże, s. 247, 311).

⁴² Iwaszko (Jan) Gojcewicz, namiestnik nowogródzki (1433—1435), połocki (między 1440 a 1444 r.), witebski (1445—1459, z przerwami?), zm. po 1459 r. (tamże, s. 237—238; *Полоцкие грамоты...*, Т. 2, s. 96, 413).

auf Margarethe⁴³, in welcher zeit den kaufleuten frey sein soltten in, durch und auß dem landen zu zihen, doch komen sie in gewisse erfaren, daß etliche heubtleutte deß hoem., wie sie achten und an s. g. wissen und willen bei ettlichen slossern ettliche gutter gekumert, auch die personen^{f)} deß großf-thumß Littawen angehalten haben; begeren derhalb inen, ein andtwordt zu schreiben durch zeiger dises briefes, darnach sie sich zu rychtten etc.

a) *Tak w rękopisie.*

b) *Dalej wykreślone Camyn.*

c) *Dalej wykreślone unde.*

d) *Dalej wykreślone Wi.*

e) *Słowo wpisane na lewym marginesie przed początkiem wiersza.*

f) *Dalej wykreślone angehalten.*

⁴³ 13 lipca 1459 r. Chodzi o rozejm polsko-krzyżacki zawarty w Prabutach 12—14 października 1458 r. (zob. M. Biskup: *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308—1521)*. Gdańsk 1993, s. 233—234).